

מיון שטעטעל'ה ויז'ניץ

מגפות, פרעות, חיי רווחה ושרידים של עושר, כשקבוצת חוקרים, מתנדבים הסתערה על בית הקברות הישן של ויז'ניץ והתחילו לנקות מצבות, הם לא העלו על דעתם שיוכלו לשחזר את תפארת העבר רווי היהוד רק בזכות האבנים הדהיות | ואז הם גילו מצבה עם סיפור, ועוד אחת ועוד אחת, עד שהצליחו לשחזר פרקים שלמים מתולדותיה של העיירה היהודית לפני שעלה עליה הכורת | מסע לאחור

מיכל איש שלום

עבר קבור בין המצבות. החוקרים בפעולה בבית הקברות

”חבר’ה, א’ אבן”

הקריאה הדהדה מבין יער המצבות הישנות, הבלות, המטות לנפול. בחבי בית הקברות של העיירה ויזניץ, שורה של גברים התרוממו בזה אחר זה וניגשו אל הצועק. הם היו נרגשים מאוד, יודעים שהם חווים רגע מאוד מיוחד. עד מהרה הם התאספו סביב המצבה האחת, זו שלפני רבות בשנים נכתב עליה תאריך הפטירה א' באב, בדיוק התאריך של אותו היום, ראש חודש אב היה, ושורת המתנבאים התייצבה לחלוק כבוד לנפטר הטמון שם.

”יתגדל ויתקדש שמה רבא”

כל כך הרבה שנים נעזבה המצבה הזו, נשכחה מלב. יותר משבעה עשורים וחצי מאז הובלו יהודי העיירה הזו אל דרכם האחרונה, ממנה לא שבו. היהודים, אמנם, שבים לכאן מדי פעם, כדי לפקוד את קברי האדמו”רים הטמונים כאן. אבל מי יזכור יהודי שספק אם נותרו לו בני משפחה בכלל? מי יאמר קדיש עליו ביום פטירתו?

הם זכו.

הם, קבוצת מתנדבים שהגיעה למקום מטעם 'העמותה ליהדות גליציה ובוקובינה', לא באו לכאן על מנת לעבור בין המצבות ולומר קדיש. הם באו במטרה אחרת, נרחבת יותר: בשביל לאסוף את המידע על כל הטמונים במקום, למפות את בית הקברות ולהנציח את הטמונים שם, כדי לשמור את המידע עליהם ועל מורשתם. תוך כדי עבודה, זכו המתנדבים מספר פעמים, בחלק מהימים בהם שהו, לפגוש במצבות של אנשים שיום פטירתם חל באותו היום, ולהגיד קדיש לעילוי נשמתם.

”זה היה מרגש מאוד”, אומר אחד מבין מתנדבי המשלחת. ”אם לא היינו שם – פשוט לא היה מי שיאמר קדיש. הגענו בדיוק בזמן! 2,200 מצבות תיעודו, וכך, מדי פעם, מישוה התרומם מבין המצבות, וקרא: הני יש עוד מצבה! וכולם, באופן ספונטני, הצטרפו לאמירת קדיש”.

לא הייתה זו הפעם הראשונה שאנשי העמותה פגשו מצבות של נפטרים תוך כדי העבודה על תיעודן, מספר ד"ר איליה לוריא, מזכיר העמותה ליהדות גליציה ובוקובינה, גם בבית הקברות בקוסוב, כאשר תועד, אירעו מקרים דומים, וכך גם בעוד בתי קברות.

הפעילות הזו של תיעוד בתי קברות, שהיא רק אחת ממגוון פעילויות שהעמותה מבצעת, נועדה לשמר את ההיבט הפיזי של מורשת יהדות גליציה ובוקובינה. ”אתרים היסטוריים ותרבותיים כמו בתי קברות ובתי כנסת שמפורזים בשטח נהרסים ונעלמים”, אומר ד"ר לוריא. ”ולכן עניין השימור וההנגשה כל כך חשוב מבחינתנו, ובין הפעילויות שלנו יש תיעוד בתי קברות. מזה שש-שבע שנים

סודות באבנים. אחת המצבות

פריקט מאחד לבבות. הסטודנטים בעבודה

עבודת קודש סבלנית. מנקים את האבנים

שאנחנו מגיעים לשם, ורואים איך משנה לשנה יש פחות חומר שאפשר יהיה לתעד. זה לא שמישהו הורס במכוון את בתי הקברות הללו, זה פשוט מוזנח, ואז כל המצבות האלה שחלקן, דרך אגב, הינן יצירות אמנות ממדרגה ראשונה, ואפילו קברי רבנים, כל זה בהזנחה הזו. זה נחשף לפגעי מזג אוויר, לפגעי אנוש, אנחנו לא יכולים לעצור את התהליך – כוחנו קטן מבחינה זו. אבל אנחנו יכולים לתעד מה שעדיין קיים וכך אולי להנציח”.

■ סטודנטים באוקראינה יושבים ולומדים לימודים יהודיים?

”יש התעוררות מסוימת כלפי אתרים יהודיים, זו לא נחלת הכלל, אבל בהחלט יש קבוצות של סטודנטים שלומדים יידיש באוניברסיטה הקתולית בלבוב או באוניברסיטת מוהילה בקייב, וכן ישנם מרכזים ללימודי יהדות במספר אוניברסיטאות קטנות יותר בערים קטנות יותר באוקראינה. במסגרת הפעילות שלנו תמכנו בפרויקט של הוראת תרבות ישראל באוניברסיטאות באוקראינה”.

ספר החיים

עבודת התיעוד נעשית בשיטתיות. כשהמתנדבים מגיעים לשטח, מסביר ד"ר לוריא, הם קודם כל מנקים את השטח ואת המצבות, ואז מצלמים מצבה אחר מצבה, ממספרים אותה, כשבמקביל, הם מעתיקים את מה שכתוב שם. ”במקרים רבים, מהתמונה עצמה קשה לפענח מה כתוב, כי מצב האותיות ירוד. לכן חשוב שמי שעומד ליד המצבה יעבור על הכיתוב ויחוש אותו באצבעותיו, וכך יוכל לפענח ולהעתיק את הכתובת. אחר כך, בסיוע המספרים ששייכו לכל מצבה ומצבה, בונים מפה גיאוגרפית שעל פיה אפשר למצוא קואורדינטות

תגליות מפתיעות. בבית הקברות

של כל מצבה ומצבה, וכל החומר הזה מועלה למחשבים של העמותה”.

”כשעבודת הקודש הזו מתרחשת בשטח”, אומר ד"ר לוריא. ”זו חוויה מרגשת מאוד. אתה רואה את הצעירים האלה, משכילים שלמדו ויודעים – כשאתה רואה איך הם באים במגע עם השטח, רואים אותיות עבריות, כשלמרות כל הידע אתה לא מצפה בתוך כל השממה הזו לשדה שלם של מצבות אותיות עבריות, כתובות בלשון תנ"כית, אתה רואה איך הם מגיבים וזה מאוד מרגש”.

”מרגש”, מאשר מתנדב, ”ומרתק”. ”כשהגענו לבית הקברות בוויזניץ, אחרי שביום הקודם בילינו בטיול מטלטל בדרכים ואת הלילה עשינו במלון בוויזניץ, הגוף הרגיש שאני במקום הנכון בזמן הנכון. הכל התמלא התרגשות, שאני עושה חסד שאף אחד לא יוכל להחזיר לי עליו, זה מדהים מה שאני עושה ואיפה שאני נמצא, ואיזה יופי שהגעתי לזה”.

המבט הראשון על בית הקברות גילה המון

מצבות נוטות, שהזמן עשה את שלו בהן, ובמרכזן האוהל של האדמו"ר האהבת ישראל, ושאר האדמו"רים ורעיותיהם. ”נכנסתי לשם, אמרתי תהלים, ואז יצאנו לעבוד”.

העבודה הייתה, מספרת סוסנוביק, מפגש רגשי עם הטמונים במקום. ”להתחיל לפגוש אנשים מת"ה, ת' סמ"ך משהו, תרס"ו, ו'האשה החסודה מרת חיה לאה', כל המילים החשובות שאם לא הייתי עובר על המצבה לא היו רואים בכלל שיש שם משהו. היה מאוד מרגש, הרגשתי שכל פעם שאני פוגש משהו אני פוגש אדם, שהיה לו עץ משפחתי מאוד גדול, בוודאי, היו כאלו שיש להם ילדים ששרדו אבל היו גם משפחות שלמות שהיום לא יודעים אם הם ישנם או אינם”.

המצבות, סיפרו סיפור משלהן. ”ראיתי את העושר הגדול, מהחריטה או התבליטים על המצבות. ציורים יפהפיים, היה עושה, היה פאה, אנשים חיו בטוב, לפחות לפי המתים. אגב, גם כשהסתובבנו בוויזניץ ראיתי בתיים יפהפיים שסיפרו את אותו סיפור של עושר יהודי. לפעמים ראיתי מצבות של ילדים, מצבות מאוד קטנות. מצבות של בחורים ובחורות סימנו אותם כפרח נובל על המצבה, פרח גדוע, שכאילו נגדע לפני זמנו. לאישה נשואה רואים פמוטים שמדליקה נרות שבת. לגברים כל אחד משהו אחר – ספר תהלים, שוחט או מוהל, ואם היה נדיב שתרם כסף – קופת צדקה. בין השאר, זיהינו שהייתה שנה עם המון מצבות שכולן בחודש אב – כך שניתן להניח שהייתה אז או מגפה או פגרום. במצבות של תאומים יש בדרך כלל סימן מיוחד וגם אצל כהנים. בין הילדים מצאתי גם תאומים, שני ילדים

ההיסטוריה מתעוררת לחיים. החובות העיירה בעבר

שרידים מספרים. בחפיה

”זו חוויה מרגשת מאוד. אתה רואה את הצעירים האלה, משכילים שלמדו ויודעים כשאתה רואה איך הם באים במגע עם השטח, רואים אותיות עבריות, כשלמרות כל הידע אתה לא מצפה בתוך כל השממה הזו לשדה שלם של מצבות אותיות עבריות, כתובות בלשון תנ”כית, אתה רואה איך הם מגיבים וזה מרגש”

עם הסביבה, וכל ההיבטים ההיסטוריים שנחקרים בדרך כלל במחלקות להיסטוריה של עם ישראל. המרכז השני הוא במכללת הרצוג, שם מושם דגש על המורשת התורנית. ”יושבים שם צעירים, עם בסיס ישיבתי מוצק, ועושים מחקרים נקודתיים על מגמה זו או אחרת במורשת התורנית של יהדות גליציה ובוקובינה, במטרה לנסות לשמור, להנגיש ולפתח”, מסביר ד”ר לוריא.

חשוב לו לציין שהעמותה אינה פועלת לבדה במרחב הזה של הטיפול בבתי הקברות. ”יש את החברה של ר’ ישראל מאיר גבאי, הם מאתרים מצבות של גדולי שם ומדגישים אותן, ומשתדלים לשפר את סביבת המצבות. אנחנו מטבע הדברים פונים לכלל הקבורים, כל האוכלוסייה – כל מצבה חשובה לנו, כל זמן שיכולים לחשוף את השם והמצבה עצמה. גילינו כמה דברים מעניינים שידענו על קיומם קודם. במיוחד בבולכוב, הקהילה הזו התפרסמה במחקר של יהודי שהתגורר שם בעל ספר חשוב מאוד, ספר זיכרונות יחיד במינו, שמו הוא דב בער בירקנטל מבולכוב, זה לא היה מקובל אז, בסוף מאה ה-18 כאשר כתב את הספר – הוא נפטר בתחילת המאה ה-19. הוא מספר על משפחתו, על אנשים שפגש, על העיירה וחלק מהגיבורים שמופיעים בספר מצאנו את המצבות שלהם! ביקשנו במיוחד מאחד הסטודנטים שיקרא בעיון את הספר וכשנעבור בבית הקברות שישים לב אם מופיעים שם גיבורי הספר, ואכן כך היו כמה אנשים שסיפורם נזכר וקבורים שם, שלא

לדבר עליו עצמו ואשתו ובנו – אבל זה היה ידוע מקודם”.

וכך בתחילת חודש אב האחרון, אחרי שלמעלה מ-10 בתי קברות כבר תועדו, יצאה המשלחת לוויז'ניץ ותייעדה את המצבות במקום. בשביל לעשות את העבודה, מציין ד”ר לוריא, הם מקבלים אישורים רשמיים מהשלטונות. ”אנחנו מקפידים לשמור על קבלת אישורים. התמזל מזלנו יש לנו קשר טוב עם הקהילה בסטניסלבוב, אחת הערים הגדולות בגליציה, בירת האזור, ליד הקרפטים. להם יש קשרים עם השלטונות והם פורשים חסותם עלינו בפעילות שם”.

הטיפול בבית הקברות, מלבד התייעוד, מתרחב לעתים לטיפול במצבות עצמן. ”אם רואים מצבה הפוכה שאפשר להפוך בחזרה, עושים זאת במקום, אבל אם היא שקעה באדמה במידה שדורשת חפירות לא עושים את זה. זה דורש ציוד ומקצוענות מסוימת אז מוותרים. אפילו בבתי קברות ששרדו כמעט במלואם רואים שחלק מהמצבות לא שרד, אין מקום למצבות מתקופות מסוימות, אנחנו משערים שאולי היו עשויות מעץ, זאת מלבד העובדה שבתקופת השואה ובתקופה הסובייטית השתמשו במצבות כחומר בנייה”, מסביר ד”ר לוריא.

יהודי של בית קברות

העבודה עם הנפטרים הביאה גם קרבה אל החיים, מספרת סוסנוביק על החוויה. ”הופתעתי מאוד לגלות שאנשים מגיעים לבקר במקום. לא רק אלה שמגיעים לבקר את קברי האדמו”רים, אלא גם כאלה שחיפשו את קברי משפחותיהם. כך הגיעה לשם קבוצה של יהודים ממינסק, שהגיעו כדי להכיר בית קברות יהודי. הם לא היו יהודים שומרי מצוות, אלא כאלה שאולי התקרבו מעט והחלו להכיר את היהדות. זה היה ב-ד’ אב, לקחנו את כולם לקבר שהיה באותו יום יארצייט ופעם ראשונה שהם ראו מה שאנחנו עושים – אומרים קדיש וכו’. הם התרגשו מאוד – למדו היכן אומרים אמן, וכדומה”.

אדם נוסף שהגיע היה חוקר מקומי, שסיפר כי החל להתקרב ליהדות לאחר נפילת מסך הברזל, אבל בעוד בבית הכנסת הוא מתקשה בתפילות וכדומה – ”בבית הקברות אף אחד לא שאל שום שאלה, לא אמר כלום, כאן אני חלק מהעם היהודי בלי שאלות”.

יש לציין את הכנסת האורחים המצוינת של רבה של ויז'ניץ, ואת העובדה שהעמותה ארחה את המתנדבים כדי המלך.

”העבר היה אבל בכלל לא נגמר”, מסכמים המשתתפים, ”הוא נמצא במרחק נגיעה ויכול ללמד אותנו הרבה מאוד על מי שהיינו ועל מי שאנחנו היום”.

קטנים, באותה מצבה, בהפרש של כמה ימים. או, לדוגמה, מישהו שנפטר חודש אחר, אז עד גילוי המצבה כבר היה צריך מצבה שנייה, אז עשו מצבה אחת. ככה ניסית להיכנס לחיים של אותה שנה, של מה קרה. בית החיים מספר על החיים”.

ראייה לעתיד

תיעוד המצבות, מסביר ד”ר לוריא, הוא לצרכי מחקר עתידי. על אף שמארכיונים שונים, כמו ארכיון יד ושם, או הארכיון המרכזי של ההיסטוריה של העם היהודי, מגיע המידע, וקיים מאגר אישים, לעתים קשה לקשר בין מסמך למצבה ”בשביל זה צריך מחקר – אבל אנחנו מכינים תשתית, כך שאם מישהו יודע שבקהילה מסוימת היו לו קרובי משפחה ומכיר שם פרטי, שם משפחה, או שנת פטירה וסימנים אחרים, יכול לחפש במנגנון החיפוש במאגר המצבות שלנו. עבודת הקישור היא של החוקר – אי אפשר לקבוע עובדות כל עוד לא בטוחים במאה אחוזים שזה האיש שבמצבה, קביעה כזו עלולה להטעות”, הוא מבהיר.

כך, בין המצבות שניקו, היו מצבות שנראות כמצבות חשובות. ”אותן ניקינו והצגנו והדגשנו, אבל חסרים לנו הכלים והידע לגביהן, כדי להתייחס לדמויות אלה, אבל לפי המצבה ברור שזה מישהו חשוב – למשל כיתובים, עיטורים, תכנית שלמה ויזואלית כמו כתר תורה, או סימנים שמעידים על גדולה. הייתה לדוגמה מצבה של תעשיין גדול

בקנה מידה מקומי, שהיה גם ראש העיר בשנות ה-80–70 של המאה ה-19, עליו קראנו, ואיתרנו. הם היו נוהגים לציין את זה, לומר שהיה גדול ובעל שררה, אבל ראינו גם מצבה ברקוטוב, זו עיירה חשובה היסטורית-יהודית בגבול גליציה ובוקובינה, שם היה כתוב שהנטמן היה חבר מועצת העיר בתחילת המאה ה-20. לרוב אנחנו מניחים תשתית למחקר עתידי, שמי שיבוא אחרינו יעשה שימוש בחומרים האלה, יוכל למצוא אנשים, לעשות מחקר ולראות ולהתעניין ולהרחיב מה שחסרים לנו כלים כרגע לבצע”.

על אחת המצבות הללו, גרמה לעניין רב: ”הייתה מצבה שלא הייתה לי עוד מעניינת כמוה, עם כיתוב באריכות. בדרך כלל על נשים כתוב ’פה נטמנה האישה מרת בלומה לאה בת מוהר’ר פלוני’, ועליו יהיה המידע, על אישה פחות נמסר מידע. פתאום הגענו מצבה שכתוב ’אישה גדולת חסדים, רבת מעלה’, ואז ראינו פתאום שכתוב ’לעליה עלתה ונפלה’, משהו לא ברור אודותיה. אחד מחברי המשלחת אמר שאולי זה קשור לפרעות תרפ”ט בחברון, שהמצבה נכתבה שם אבל למעשה היא הייתה בארץ”.

זיכרון אחרון

העמותה ליהדות גליציה ובוקובינה היא פרי רוחם של שני חוקרים שונים בעלי מטרה משותפת, שדרכם נפגשה. האחד הוא הרב מאיר וונדר, שהחל

לפעול בעניין מורשת יהדות גליציה-בוקובינה לפני כמעט שלושים שנה, והתוצאה העיקרית של הפעילות שלו מאז היא אנציקלופדיה, שישה כרכים על חכמי גליציה. כך נוסף שיצא בשנה שעברה מרחיב את הנושא גם לדפים קהילתיים.

מלבד זאת, בתחילת שנות האלפיים פרופ’ דוד וולך ממכון ויצמן שמקצועו אינו עוסק במורשת תרבותית יהודית אבל הוא מאוד מתעניין בה, וכמי שמשפחתו באה מאזור מגליציה-בוקובינה הוא התרשם כי מדובר בתרבות מטופחת ומעניינת ונרתם לפעילות שתעודד מחקר ותעלה למודעות ציבורית את ערכה של המורשת הייחודית הזו. כשהרב וונדר ופרופ’ וולך נפגשו, הם הקימו את העמותה.

לעמותה יש ועדה ופרופסורים שונים שמעורבים בפעילותה, כשהמטרה היא להנגיש את התרבות הזו, ולהעלות אותה לסדר היום התרבותי בארץ ואולי גם בעולם. תיעוד בתי הקברות, כאמור, הוא חלק מהיבט של הפעילות. ”המטרה שלנו שהמורשת עצמה, לא רק הזיכרון, אלא יצירות תרבותיות ותורניות, יהפכו למוכרים לציבור האינטליגנטי בארץ, שמי שמתעניין בעבר ונחשף לתכנים תרבותיים – לרוב מורשת גליציה ובוקובינה היהודית לא מוכרת להם”.

לעמותה יש שני מרכזי מחקר, האחד באוניברסיטת חיפה שעניינו הוא תרבות ישראל בגליציה ובוקובינה, תולדות היהודים שם, יחסיהם